

АНТИФАШИСТКАТА ТЕМАТИКА В ТВОРЧЕСТВОТО НА ПАВЕЛ ВЕЖИНОВ

Катя Янева

... За какво, всъщност, пише Вежинов? За антифашисткото движение, което си има своите исторически координати, своята документална основа и своите герои, потънали в ежедневието му? Или за човека в безкрайността на света, в дълголетие на историята? Не се ли отърсва писателят твърде енергично от конкретните вълнения на борбата? Не оставя ли в сянка героите от сраженията, увлечен да обхвае великите контури на човешкия дух? Колко автори са започвали и свършвали с показване на разстрели, с описване на акции, с картината на деветосептемврийския митинг? Защо Вежинов не е погълнат от видимото? Защо неговият дядо Щилян не останеше при своята санитарна чанта, а го чуваме упорито да казва: „Сигурно нещо остава от нас на тоя свят — я жаба, а славей. . . Иначе какъв ще е смисълът?“. Защо Виктор не загинаше героично в боя, а пада нечепено, безполезно? Защо в предсмъртната му въздишка не чуваме онова историческо „Смърт на фашизма. Да живее. . .“, а пак трескалото: „Можеш ли да си представиш небе без звезди? . . . Не можеш, разбира се. . . Звездите са в нас, в съдбата ни. . .“

*

Мислех, че за добро и лошо човек винаги
трябва да бъде верен на себе си. . .
(„Звездите над нас“)

Колкото и различни по дарованието си автори да се заеха с пресъздаване на съпротивата, в българската белетристика на 40-те и 50-те години се очерта като първостепенен епическият подход към събитията, широкомащабното изображение. Авторите си поставиха за цел да възстановят художествено цялата оная картина на живота, изразяваща устремения към развръзката си социално-политически конфликти. Те се вглеждаха в безкрайно утежнения бит на трудовите хора, следяха стопанската разруха на страната, показваха циничното охолство на господстващите, недалновидната политика на фашисткото правителство, приветстваха организираната съпротива на единния фронт, героичната дейност на партията. Те не желяеха да пропуснат нищо от зримото богатство на историческия момент. Имаха амбицията изчерпателност. Книгите обгръщаха епохата от всички страни. Тук оживяваха „представителите“ на всички класи, съсловия, политически и обществени групировки: полицията — правителството, офицерството — царя, банкери, търговци, министри, депутати, фабриканти, палачи. Комунисти — дошли от селата, от фабриката, от средите на интелегент-

цията. Работници, селяни — класоосъзнати, лумпени, предатели, борци... Коя епоха от нашата история е така широко представена в литературата ни със своите човешки типове?

Критиката окуражаваше в тая изчерпателност. Тя настойчиво искаше „да се предаде и почувствува от читателя оная нажежена атмосфера, обвила плътно страната ни“.¹ Бързаше да укори, ако писателят „не е засегнал редица характерни явления в нашия политически и обществен живот от това време.“²

Книгите приеха непосредствената, събитийна динамика на борбата. Антифашисткото движение нахлу в литературата ни с огъня на битките, с напрежението на нелегалните събрания, с кървавите зрелища на инквизициите, с перипетиите на една тежка масова народна съпротива. Извършваше се полезна за по-нататъшното развитие на тази тема художествена реставрация на епохата. Реставрация — в никакъв случай безстрастна.

В тия книги се долавяше авторска мисъл, неотърсила се от напрежението на очакването, пленена от победата, трескава в следдеветосептемврийските дни на спонтанни митинги, целодневни манифестации, в кипежа на новодошлото. Борбата още не беше се превърнала в спомен. Героите без друго бяха съвременници на авторите. Всичко беше много близко, осезаемо. Нищо не беше прежалено, никоя загуба не беше приета с философската максима — животът е вечен. Още много болеше. Книгите ни потърсваха с мъчителните сцени на садистични изстъпления, изтезваха надеждата ни за спасяване на героя, правеха ни щастливи с неочакваното му бягство или ни възхищаваха с красивата му смърт. Писателите държаха извърнедно много на емоционалния ефект. Постигаха го на всяка цена. Ако не им помагаше караславовското проникване до наглия цинизъм на палачите, ако нямаша димовското познание за света на обречените, то „враговете“ у тях пак отвращаваха — поне с физическия си вид. (Колко много звероподобни типове в тия книги.) Ако нямаша емилиянстановския интерес към вътрешния мир на положителния герой, вежиновското разнищване на неговата проблематика, комунистът покоряваше с високоото напрежение на действията героизъм. Литературата ни търсеше емоционално преди всичко прибиращане на читателя към оная епоха. Стремехът към рационалното ѝ овладяване щеше да дойде по-късно.

Написани по топлите следи на една току-що превърнала се в история действителност, книгите от 40-те, 50-те години носеха откритото патоса на преклонението. Те бяха родени от него. За някаква изследователска страст не можеше да се мисли. Какво да се търси под лупа — всичко се вижда — ярко, блестящо, поразяващо. Писателят само трябва да го вземе от живота, да го увековечи в книгата си — не един, а десетки, стотици герои, един подвиг — не, десетки подвизи във времето на един разказ, роман. На един дъх. „Те загинаха, за да живеем ние“ — нима може да се потърси нещо друго, освен единствено чистия, великия героизъм в тия души. В най-яркото му проявление при това. Из тия страници много често ще срещнем възклицанието „Какъв герой, какъв комунист!“. И авторите, описали случката, пред която се дивят, почти винаги се задоволяваха с разковничето на характера, не искаха, нямаша време да разравят душевни пластовете, да се вглеждат къде и как е понижало това чудно цвете на героизма, на саможертвата, на комунистическия непобедим оптимизъм. За тях често стигаше да вмъкнат: „роден в бедно работническо семейство, изпитал неволите на екслоатацията, подкрепен от желязната ръка на партията...“ и всичко беше ясно. И бързаха да се втурнат отново във вихрушката на събитията, за да ги видим отново коленичили пред нечие простреляно тяло — „Какъв герой“... За нас е трудно да кажем къде свършва опиянението на съвременника, къде за-

¹ Ив. Сестримски, Катя — повест от А. Сегренски. Септември, 1950, кн. 1.

² Б. Нонев, В полето, от Павел Вежинов. Септември, 1951, кн. 6.

почва неумението на писателя да изгради пълноценен художествен образ и къде се намесват постулатите на догматизма в подхода към действителността.

Епосът се оказа удобен заслон за догматичната естетика. Писателят, изнемогващ в желанието си да побере света в страниците на произведението си, здраво се хващаше за илюстрацията. Илюстрации — случки, илюстрации — разговори, илюстрации — образи. . . Не една глава от роман се превръщаше в репортажно описание на времето. Авторът искаше да е дословен — губеше се в многословие. Регистрира, регистрира. Напрегнатата стремителност на белетристичното действие наистина беше в съгласие с изключителната динамика на историческия период. Но колко често в абсолютизирането на динамиката се достигаше до повърхностно изреждане на епизоди, до невъзможната лекота на забавното четиво. Губеше се истинността на сложния исторически момент. Непростимо се олитурагуваше схватката на живот и смърт.

Събитийната обемност и раздвиженост на епоса неведнъж представляваше удобна ограда, зад която празното пространство подсказваше липсата на овладяно, организирано, осмислено житейско богатство. Говореше за непостигнато художническо сцепление на външните прояви на общественно-политическата действителност, дълбоко конфликтната същност на епохата и родените от нея човешки характери.

В упоритостта да се изчерпи епохата с всичките ѝ „представители“ светостта на шаблона дойде като естествено улеснение. Схемата се настаняваше удивително бързо. Тя е най-дразненца в образа на положителния герой на епохата. Теорията за идеалния герой, като опростяваше задачата на автора или го сковаваше в сериозните му намерения, довеждаше до създаване на непълноценни художествени характери, обедняваше и принижяваше образа на комуниста. Безапелационното идеализиране или идеализацията, орнаментирана с „отрицателни качества“, си остана несъвместима с истинността на образа. Рецензиите от тия години наред с похвалите, че на „писателя се е удало да покаже художествено убедително участието на най-широките народни маси в антифашистката борба, тяхната дълбока любов и кръвна преданост към делото на Комунистическата партия“, ¹ не можеха да не отбелязват частичното или редовно неумение да се подхожда към героя на епохата, да се види неговото богато вътрешно съдържание. Бележките на критиците, че „сложният и богат идеен живот на борците-антифашисти някак е обеднен и опростен до невероятност“ ² години наред съпътстваха белетристиката. (И едно малко отклонение. Активното реагиране на критиката по отношение на романа „Тютюн“ нямаше ли някъде в зародиша си обидата, че в нашата литература все още не бяха се появили образи на комунисти, равностойни художествено на димовските „осъдени“? Че един писател, оказал се силен в изображение на отрицателния персонаж, там най-напред беше разочупил схемата, там бяха пропукали и се разцепили обръчите на шаблона. Не стана ли Димовият неуспех в образите на комунистите повод да се отприши недоволството на критиката от множеството слаби образи на положителния герой в литературата ни, герой, който законно трябваше да получи най-много от писателските успехи, най-големите от техните постижения.)

Намесата на Вежинов в антифашистката тематика е прибавяне на още едно усилие към усилията на българските писатели да се излезне от несполуките по отношение на положителния герой, да се постигне тъкмо тоя „сложен и богат“ негов образ.

Вежинов не стана летописец на антифашистките борби. Епохата го привлече като психолог-изследовател, като художник-философ. Подход, напълно в съз-

¹ Ем. Петров, Живите помнят, Септември, 1951, кн. 2.

² Цв. Минков, Антифашистката борба, отразена в нашата литература. Език и литература, 1955, кн. 4.

вуче с неговата белетристична дарба, на неговата склонна към проучвания, размисли, обобщения натура. Естествено е да не бъде привличан от мащабите, от събитийността, от видимото движение на живота. Той няма да е обстоятелствен и многопосочен като Ст. Ц. Даскалов, увличащ в сюжета като Ем. Коралов, обмен като Д. Ангелов. Допустимо е за него да се оглади от външното многообразие и да задълбава поглед в този къс живот, който го е спрял с проблемите си. Да дири там човешките тайни, импулсите, конфликтите на времето. В книгите му никога не ни посреща цялата тая върволица от събития, която е вълнувала ежедневието на българина в годините на съпротивата. Изключено е всякакво описателство. Никаква зрелищност, никакъв шум от истерията на сгромолясането, никакви фанфари за победата. Като подхваща темата за антифашисткото движение, Вежинов си осигурява правото на изпитателно вглеждане в събитията и хората. Остава на други писатели да пресъздават перипетията на борбата. Да се спират, възхитени с възклицанието „Какъв герой“. За себе си Вежинов взема единствено въпроса, съдържащ се в това възклицание и започва художественото опознаване на комуниста в историята и настоящето, в конкретните обстоятелства и във вековете на човешкото развитие.

Когато се обърне към разглежданата тематика, Вежинов беше писател с определена хуманистична линия на творчеството си. Той беше съумял да покаже съчувствието си към хората от „бедната улица“, да види издребняването на човека в еснафските „дни и вечери“, пълната му поквара, ако е в света на господарите пред техния залез. За Вежинов-реалиста човешките ценности оставаха да живеят извън тиховци и въпреки тях. Писателят търсеше убедителния носител на своя оптимизъм. Новият човек го срещна по фронтите пътища и даде здрава основа на хуманистичния му патос, импулси за нови търсения. Първата повест на Павел Вежинов с антифашистка тематика — „В полето“ (1950) — е първият му изпитателен поглед към новия герой, чиято стойност писателят искаше да прецени, поставяйки го сред света на отиващите си. Повестта разгърна и доведе до логическия му завършек един социално-нравствен контраст, който безспорно доказва високата стойност на открития образ — революционера-комунист. Така още първите страници на Вежинов в антифашистката тематика определиха стоже-ра на интересите му тук — положителния герой на епохата.

„В полето“ не можеше да остане само епизод от творческата биография на писателя. Говорейки за ония години, Вежинов вече не можеше да се задоволи със сатирата на „Синия залез“, с демократичния патос на по-ранните разкази. Писателят беше видял как човекът се проверяваше, разгръщаще и доказваше себе си в борбата срещу едно човеконенавистническо общество. Вежиновият хуманизъм никога вече нямаше да се оттегли от високия връх, до който беше се добрал и който откриваше най-вярната гледка към човека.

Обаче търсещата мисъл на писателя не можеше да замръзне завинаги, пред яркия подвиг на Клим. След като видя и показа величието на комуниста, Вежинов продължи изследването на образа. Пътницата към същността на героя никога не са леки, нямат вечната благословия на успеха. „Нашата сила“ (1957) е от този вид експериментаторски произведения, които въпреки очевидните си недостатъци показват намерението на автора да не се подчинява на установените шаблони, да търси нови пътеки и да поеме риска на професията. Тая малка повест издава решението на автора си да поведе диалог за истинския лик на комуниста — диалог, който ще видим да се разширява и задълбочава, да добива художествена стойност в по-новите творби на писателя. Отсега нататък Вежинов винаги ще ни позволява да разглеждаме героя, да го обсъждаме, да го опознаваме. Ще остави само за Клим онова внезапно показване, онова неочаквано осветяване. Ще иска от читателя вече постепенно приобичаване към света на борбата, активен размисъл за него.

Обществената и литературна обстановка след разобличаването на култа към личността даде на Вежинов творчески импулс именно в тази насока — дораздаване пленения го образ на комуниста. Сега писателят има възможност да спори, да коментира свободно този образ, да каже всичко, което го тревожи и вълнува в него. Да вижда човешката разнородност и в единението на прогресивните революционни сили. Мигът за идеалния герой не можеше вече да ограничава познанието на живота, да спира изследователската страст на автора. Повестта „Далече от бреговете“ (1958) е показателна. Сложната проблематика на положителния герой теглеше неудържимо твореца. И влизаше в произведението до голяма степен художествено сурова, неузряла в човешките характери. Критиката обвини автора в схематичността на някои образи. Но източникът на Вежиновите „схеми“ не е в инерцията на шаблона, а в нетърпеливата треска на откривателството. В бързината си, в тази горещина да се изкаже по вълнуващите го въпроси, в характерната си категоричност, ясност на позициите, писателят не винаги съумяваше да запази белетристичната органичност на творбата, невдъхнъж оголваше припряната си мисъл.

Романът „Звездите над нас“ (1968) се появи след продължителна работа на Вежинов с въпросите на съвременieto. Не учудва тогава засилената актуализация в новото му произведение на антифашистка тема. Писателят беше обогатен от опита на новите дни. Имал възможността да види своя герой и в неговите наследници, той можеше да пристъпи отново към него с разширен поглед, с уточнени изисквания. (Наистина съвременieto не можеше да не наложи себе си в проблематиката на антифашистката борба, особено сега, в годините, когато се оглежда революционният път на народа ни, преценяват се успехите и грешките, допуснати поради извращение на партийната политика. В тая преценка минало и настояще не могат да се отделят — в миналото е зародишът и на добрия и на лошия плод. Писателите неминуемо трябваше да разширят погледа си към героите от миналото, телескопът на героизирането е недостатъчен. Ето сега е времето, когато поклонникът на художествената проза иска от автора не само близост по чувства до революционното дело на народа ни, но овладяване на епохата с една проникновена писателска мисъл.) В „Звездите над нас“ Вежинов продължи набелязания си път в антифашистката тематика — пътя към сърцевината на положителния герой. Засили дискуссионния патос, познат ни от по-раншни творби, но го реализира в белетристичния живот на образите. Постигна единение на своята рационална проникновеност, пластична сила, лирическо вълнение, публицистична откровеност, за да може в лишеното от илюзии познание да открие богатството, величието на своя герой.

*

Все трябва да има някой, който да
върши черната работа — Ахтунг
(„Звездите над нас“)

Вежинов е твърде пряк и неприкрит в интересите си. Веднъж устремил се към интересувания го човешки тип, той не е склонен на отстъпки пред разнообразието на живота. Преследва целта си отблизо, напрегнато. Никога не се оставя да го отвлече някое появило се изневиделица чудо, да го омагьоса непредвидено оригинална човешка личност. Неговият път към същията на избрания от живота герой е прав, без почивки, без разсеяни или любознателни погледи встрани. В тези повести, посветени на съпротивата, целият свят се върти около човешкия тип на комуниста. Всяка сюжетна нишка води към него. Всеки образ е в пряка или контрастна връзка с него. На Вежинов, разбира се, не е убегнало

естественото противостоене, което епохата диктува на всеки писател, обърнал се към грандиозната схватка — противостоенето на революционера срещу всички носители и служители на експлоататорската власт, на реакционната идеология. Отрицателният герой обаче не само поглъща значително по-малко от авторовото внимание, но в подхода към него ясно личи характерологичното му преди всичко предназначение по отношение на главния — положителния герой. Това е по-скоро повече или по-малко плътен фон, върху който се откроява пленилата автора фигура на революционера. Вежинов не си поставя и като задача задълбочеността на Димов в изследването на загиващия свят. Емилиян Станевото търпеливо изследване на човека от двете страни на барикадите е също несъвместимо с Вежиновия творчески темперамент. В света на „залеза“ писателят не търси житейските драми, не разгръща характери. Но е далече от мисълта, че лесно ще „възвеличи“ своя положителен герой, ако го постави до човекоподобната сянка на „отрицателния“. Далече е от заблудението, че ще изтъкне превъзходството на революционера, ако покаже неговия антипод единствено с окървавената палка в ръка (нещо, с което се задоволяваха не малко белетристи). Като държи на характеризирания героите контраст, Вежинов ще ги съпоставя на една определена плоскост. . .

„В полето“ представи поручик Черкезов. Авторът не се предовери на сатиричните сцени, когато поиска да покаже нравственото падение на властимащите. Той се опита да открие психологическите предпоставки за изстъпленията на своя герой и успя да създаде убедително, макар и не широко художествено решение на душевната лабилност на изправената пред края си класа. Вежинов направи съвършено психологически етюд, при който истеричният страх се отлива в бясна ярост, отприщва се в жестокости. „Къде се раждаше в него този страх и на какво се дължеше — сам не можеше да разбере. Не се срамуваше пред себе си от него, но повече от всичко се плашеше другите да не разберат и винаги след такива пристъпи на животински страх у него идваха пристъпи на жестокост — еднакво яростни и неудържими. „Обаче този психологически комплекс — страхливост, която трябва да бъде скривана и ярост, която няма защо да бъде обуздавана — колкото и верен за социалната същност на героя да беше, за жалост, остана единственото характеризиращо го начало. След като оставя поручика да изригне цялата нечистотия на нрава си, след като се справя блестящо с психологическата кратка дисекция, Вежинов фактически престава да се занимава с образа.

С Черкезов Вежинов проявява отлични качества като психолог на дадено човешко състояние, но по съдържанието на характеристиката си бесният поручик остана най-близък до масата кръвожадни типове, с които нашите романи от онова време бяха пребогати. Самият Вежинов насочи творческите си търсения към друг тип герой, които по-сигурно щяха да отсена главния герой. Не пожела да остане при развихрените нечовешки страсти у престъпника — постави си за цел да вникне в житейската му философия. В повестта „Далече от бреговете“ са налице няколко опита в това отношение. Казвам опити, защото в тази повест най-остро се долавя спомагателно-служебната роля на отрицателния персонаж, понякога сведен до незавидното положение на резоньора. Но явно е, че писателят се е отказал от външно впечатляващите фигури, скъсал е с героите, чийто характери са въртоп от зловонни страсти. Полицейските пристави, следователи, офицери от новата повест са твърде много чиновници, за да напомнят бесния поручик. Те не злодействуват пред нас, те размишляват, кроят планове, дават мнения. Дори извършителят на нечовешкото посичане, офицерът Йорданов, е показан в момент, когато умът му напрегнато се мъчи да си обясни поведението на сепаратистското въстание. Вежинов постига ефекта на отрицанието вече не с показване ненормалното, физически уродливото, отвратителното у тия образи, а с доказване тяхната убогост, човешка нищожност. Не искам да кажа, че с тия об-

рази писателят устройва манифестация на човешката глупост. Напротив. Тия разсъждаващи герои са твърде наблюдателни, умни — дори съзнават силата на комунистите, дори знаят собствената си унизителна прислужническа роля в обществото на богатите. Обаче авторът никога не ги вижда като мъдри нещастници, безсилни пред принудите на живота. Не прави от тяхното горчиво самопознание корен на трагични характери. В страхливото им пресмятане как да изплуват на повърхността, в плитките им хитрости, в чудашките им понякога заключения (като това за обществената вреда от брака), писателят вижда единствено самопредаването на личността, нагаждането пред пошлостта и несправедливостта — толкова по-отблъскващо, защото е осъзнато. Вежинов обича да показва как властимащите сигурно се свличат в низините на празнодумството, в разряда на дребното, нищожното. Малки мисли, малки стремежи, незначителни личности. Вежинов никога няма да бъде пленен от типове на моревци, фонгайеровци. В злото неговите герои са дребни, отвратителни със своята нищожност. Кариеристи на дребно, мошеници на дребно, реакционери без въображение. Силата на злото дори им липсва. . . Ако не беше Ахтунг! Ето за героя от новия роман не можем да кажем, че силата на злото му липсва. Ахтунг е наистина много сериозен поглед към психологията на слугата на едно човечко-на-вистиническо общество.

За един роман из затворническия живот фигурата на ключаря нито е нова, нито е способна да събуди някакъв предварителен интерес. Обикновено тя е съставна част от бутафорията на арестантския живот. Обикновено не изразява нищо повече от жестокостта и тъпотата на съгласилите се да вършат „мръсната работа“. Вежинов получава от този образ обаче много повече. Преди всичко в него писателят ни за минута не търси декоративността. (Наистина Ахтунг е несравнено по-живописен от един Виктор например. С неговата външност, мимика, интонация Вежинов не се уморява да се занимава. Неговият „сит и уригващ се“ вид, „ленивият“ му и „безучастен“ глас, неговият „тежък“ поглед осезаемо присъствуват в разказваната история, но далеч не са цветна илюстрация на действието.) Ахтунг е вpletен в съдбата на героите, влиза в контакт с всеки един от тях, неговите постъпки дават живот на не една черта от характерите на другите. Ахтунг е в основата на конфликта за живота на стареца. И докато бай Нико се пита дали един компромис няма да изложи партийната чест, а Виктор, Доктора и всички с тях са готови да дават капка по капка малкото, с което живеят, за да отърват стареца, то Ахтунг стига до чудовищното положение да изнудва хората до последния им залък, до последната искрица нравствена издръжливост, играейки си с живота на един човек. Ако се попитаме откъде идва внушението за чудовищността на ключаря, къде е причината да не ни дразнят постоянните сравнения на тоя човек с животно — то е в доловената от автора пълна откъснатост на героя от високите човешки норми на поведение. В неговата нищост, стигнала до дехуманизация. Ахтунг възмущава в тая затворническа хроника античовешката същност на строя, чийто слуга е. Затова на Вежинов не му е необходимо да рисува побоища, кървави саморазправи. Опустошението, страшното изкривяване на човешката душа, видно не като драма, а като факт — отвращава с по-голяма сила от жестоките сцени на фашистката инквизиция.

Ако Ахтунг само изпращаше в карцера непокорните, ако само обираше храната им — Вежинов щеше да е убедителен, но нямаше да направи кой знае какво литературно откритие. Обаче неговият Ахтунг слухти, наказва, изнудва, тържествува със самодоволния си вид по повелите на една своя философия, която писателят има силата да извади наяве. Тази философия, подсказвана от всеки жест и постъпка, поднесена в непретенциозна форма на грубите му откровения, е жилавата философия на еснафа, който издига в максима „На тоя свят всеки от аванта живее“, който

е способен да изпита някакво уважение само пред по-преуспелите, зарад умението им „да се наредят“, който се разсеселява мрачно от „будалъка“, а „будалък“ за него е всичко, което не е „аванта“, който намира едно от малкото си развлечения в гаврата с всички, които „не си знаят интереса“ и главната гордост — в това, че самият той си го знае. Вежинов ни изправя пред чудовищността на едно цинично доволство от нищожността. Опорната точка на тоя тип хора е „светът е тъй уреден, че без мене не може да мине. Все трябва да има някой, който да върши черната работа“.

Извеждайки на преден план в характеристиката на отрицателния персонаж ординерността, ограничеността, малощеността, Вежинов води към вникване в една безкрила, грозна житейска философия и създава извънредно отчетливо контрастно обкръжение на своя положителен герой.

*

Без него животът като че ли би загубил
истинската си стойност
(„Когато си в лодката“)

За Вежинов комунистът е един свят интересен, увлекателен, особен. Напълно различен от спокойното, безлично съществуване. Неимоверно издигнат над него. Спомнете си картината на потъналото в тихо доволство градче, ония кефили еснафи, които с увлечение тракат пуловете и бликат бялото сладко в напрегнатите за цял свят военни дни, за да видят как под перото на Вежинов влажната воняща килия, затвор на Виктор и Доктора, бай Нико и дядо Щилиян, се превръща в клетка, в която живо се бият крилата на голямата, непобедимата човешка мисъл. Към тия хора, към техния свят с увлечение тръгва писателят. Бих казала — и с нетърпение. Вежинов подсилва, набляга върху интересуващите го образи. Поема голяма част от обобщително-оценъчната работа, която по право трябва да се извърши от читателя. Израз на тази му активност е обикнатото от него пряко оценяване на централния герой от останалия персонаж, даване конкретни, най-често обобщаващи характеристики.

Няма по-оглеждани, по-обсъждани личности от положителните герои на Вежинов. Те се намират във фокуса на вниманието на другите герои, те попиват едно активно тревожно мислене. Още първата повест представя партизаните през изучаващия поглед на стареца от изгорената мандра. Този човек, който е изненадан от появата им, чието минало го кара да им симпатизира, но и да се тревожи от един възможен укор заради сина-жандармерист, е една щастливо намерена психика, готова да вижда, поглъща и оценява всяко действие на партизаните, всяка проява на характерите им. В „Далече от бреговете“ влечението на Вежинов открито да доизяснява положителния герой взема още по-широки размери. Тук героите-комунисти са направо обсадени от строгите погледи на околните. Над тях се кръстосват светкавиците на чуждата мисъл: „Има нещо силно в тия хора“, „Има нещо, което го няма в другите хора“, „Хората са добри“, „Вие сте смели хора“, „Той не е като другите хора“ и т. н. Не е възможно положителните герои да се сблъскат с останалите и писателят да не доловя веднага проблисната в сблъсъка оценка. Понякога Вежинов се увлича. В „Далече от бреговете“ интересът към образа на комуниста, желанието да бъде представен през повече погледи, привлича за каузата и герои, явно белетристично затруднени — дори появили се в книгата само с предназначението и те да кажат какъв е главният, основният Вежинов герой. В „Звездите над нас“ вече е постигнато уравновесяване на активната самоизява на героите с напирашата нетърпеливост на автора, vyplътена в преки характеристики. Но бихме могли да простим ув-

леченията на Вежинов, като имаме предвид, че привличайки и периферните си герои в своята изследователска страст към същността на комуниста, писателят без друго създава истинното впечатление за обществената значителност на разглеждания от него човешки тип.

Своето намерение сериозно да разкрие положителния герой на епохата Вежинов издава и на пръв поглед. Неговото пренебрежение към ефекта на външното е пълно. Героите му са лишени от всякакво физическо очарование. Обикновени лица, невзрачни фигури, сливащи се в представата за посивели от труд и грижи хора. Една портретност, значителна и точна, нерадваша с багри, несблъзвателна за окото. Вежинов не създаде своята Лила и изглежда никога няма да потърси в безупречната изваяност на лицето душевната красота на една класа. Този склонен към силата на контраста белегист и в безличиято на външността надеждно съхранява и поднася на читателя духовната извисеност, богатство, оригиналност на героите си. Неловкият Клим, мършавият Доктор, Виктор с пропизаното си от студа тяло — не налагат ли тия неугледни човечи особено категорично своя тревожен, крещящ с въпросите си, светъл с поривите си вътрешен мир. . .

Все така, странейки от ефекта, Вежинов подбира персонажа си сред редовите бойци на революцията. Би могъл да се възползува от услужливостта на историята, която предлага изключителни характери на комунисти, хора, съчетаващи в себе си мисълта и делото, чиито биографии и в своята документирана достоверност звучат легендарно. Такива прототипове неведнъж са използвани от нашите писатели. И уважението към известната историческа личност е предпоставяло вниманието на читателя и към художественото произведение. До известна степен историческата слава на литературния прототип е улеснявала задачата на писателя. Но Вежинов се отказва от героичната легендарна личност. Той разчита на уменията си да открие и в душата на обикновения, редовия боец ония светли човешки качества, които определят революционера-комунист като върховна изjava на човека в дадения исторически период. И така — упорито, с търпеливостта на черноработник и нетърпението на общественика — Вежинов се вслушва в тежките думи на Стефан, в огорченията на студента, следва бившия пощенски чиновник в неговия последен партизански поход, приема предсмъртните му трепети, плътно обгръща с вниманието си бившия студент Виктор, неговия спътник — незабележимото старче от колибите. . . и ги прави едни от най-светлите герои на нашата антифашистка литература. Животът във Вежиновите повести тече в границите на своите обикновени, нормални за времето си прояви, часовете се източват без фойерверките на необикновеното. Бихме казали, че реалистът Вежинов е пределно честен към читателя — никога не се опитва да го подкупи на дребно — с фрапантното, моментното, с нетрайно красивото, пъстрото в живота. Той го превзема с упорито търсените истини за живота, с показване величието на революцията на базата на обикновения човешки материал, в обикновените ситуации на борбата.

*

Макар да изгражда разнообразни човешки характери, Вежинов явно издава предпочитанието си към образа на комуниста-мислител — към тоя, чиито главни достойнства са в нравствено-философското осмисляне на борбата. Който стои в основата на всяко практическо начинание, в самия негов идеен епицентър.

Революционерът-практик у Вежинов е все повече в периферията, все по-често епизодичен. Партизанският командир от първата повест като образ почти започва и свършва с възклицанието „отличен командир“. Клим е този, който носи

художественото подтвърждаване за себеотрицанието, съзнанието за отговорност у комуниста, вярата в значителността на революционното дело. В „Далече от бреговете“ човекът на практическата борба, изпитаният в житейските стълкновения е Милутин, може би и печатарят — но авторът ги представя заслушани, погълнати от споровете на студента и Стефан, в чиято взаимно отричаща се мисъл е ядрото на писателската задача. В „Звездите над нас“ безспорно второстепенен образ остава командирът на партизанския отряд Боян, а бай Нико, чиято човешка сила е тъкмо в практическата дейност, е видян в моменти, когато се бори с дръзката мисъл на Виктор. Характерен за Вежинов е този подход към героите от антифашистката съпротива — търси стойността на комуниста на нравствено-философска плоскост. Тук изпитва и героите, които явно тежат другаде, тук съсредоточава и усилията си върху образите-носители на революционната мисъл. Понеже в образа на Виктор от последния роман на Вежинов виждаме как се разгръща портретът на Клим от „В полето“ уплътнява се характеристиката на студента от „Далече от бреговете“, може да се каже, че Виктор е този герой, в който се вливат търсенията на писателя, че това е постигнатият от него тип на комунист, неговият принос за образа на комуниста в българската белетристика.

Изборът на героя без друго дава отражение върху сюжетната постройка на Вежиновите повести за антифашистката борба. Писателят не може да сподели обичайното за нашата белетристика представяне на положителния герой във водовъртежа на практическата дейност. (Тук се търсят изживите му, тук се отлива образът му. Въпросите на историческия момент, на създалата се обстановка напълно го поглъщат, обвързват го рационално и емоционално. Комунистите на Караславов от „Танго“ в предсмъртните си нощи продължават да живеят с вълнението на нелегалните акции, следят с жадна надежда сраженията на Източния фронт. Гарчо на Ст. Ц. Даскалов изцяло принадлежи на нелегалните си дни и нощи. Героите на Д. Ангелов виждаме съсредоточени в изпълнение на поредната задача. Тяхната воля е мобилизирана от момента.) Периодът на антифашисткото движение е време на изпитания — той дава естествени ситуации за остри изживи на характеристиките, за оголване на човешката същност. Тук, в огъня, се откойват редица качества на героя — предаността към делото, активност, воля и вяра в осъществяването му. . . Вежинов има предвид всичко това. Дори той започна оттам („В полето“). Но изискванията му към образа нарастваха. Сега Вежинов търси у комуниста далеч повече, отколкото пригодността му (в най-добрия смисъл) да участва в революцията. И му се наложи да излезе от обичайния кръг на изображение. Неговите герои (не по-малко синове на епохата от всички други) попадат в една почти камерна обстановка, относително и временно изолирани от практиката на борбата. Освободени от насилието на момента или по-точно — преодоляващи насилието на момента върху душевния си мир, тези герои спокойно понасят опипващия лъч на писателската мисъл. Групата върху безнадеждно спрялата моторница, в часовете на принудена пасивност — какъв удобен обект за психологическа интервенция. „Далече от бреговете“ не е историята на едно емигриране, психологията на глада и жаждата, както „Звездите над нас“ не е историята на едно затворничество и бягство. Вежинов превръща тия отрязъци от време в часове на житейска равностметка за всеки герой, в бурни сблъсквания на човешки мисли, от които се ражда истината. Тревожен все пак от конкретната делничност, духът на Вежиновите герои не остава в нея — винаги има възможност да я преодолее, да се издигне до високия размисъл за същността на нещата. Тази формална изолираност на героите от активната дейност за Вежинов е необходима като удобство в решаване на избрания човешки тип, за акцентирание върху духовната страна на човека, върху философската страна

на революционното движение. Но тя говори и за едно доброволно самоограничаване на писателя, който не желае твърде много да се разтвори в богатството на живота, преди да стигне до характерната категоричност в оценките си.

*

Питам те какво е нашето становище
по тоя въпрос!
(„Звездите над нас“)

Същността си Вежиновите комунисти изявяват неспокойно и темпераментно в постоянния разгорещен диалог на поведение и размисли. Не става въпрос за търсене на индивидуалните прости човешки отлики между положителните герои. Става дума за голямото — за приближаването им или отдалечаването от същината на историческия процес, чиито двигатели са, за отделянето или сливането им с духа на революционната идеология, чиито носители са. Основният диалог се води между главните герои. Останалите са безчувствени свидетели на търсенията, заблуденията, откритията, поривите им. Тоя начин — да се изявява положителният герой в прякото стълкновение на становища — дава на Вежиновата интерпретация на антифашистката тематика острота, занимателност, показва автора наяве, винаги ориентиран, категоричен. Застанал на страната на единия от спорещите, преценяващ.

Ако помислим какво възхищава Вежинов у положителния герой на епохата, какво винаги става обект на изображението му — това е преди всичко способността на революционера активно да възприема живота. Това, че у него марксистическата идеология не е външно увлечение, любов и сляпа вяра, а изпитано светотношение, превърнало се в негов индивидуален човешки мироглед. Във вътрешно въдвояване на дните му.

Вежинов търси и открива такива герои — с будна, нескована мисъл. Мисъл, способна да се взре и реагира на делничния факт, но способна и да проникне до същината на човешкото развитие, до тайните на битието. Готова на дръзновения.

Вежиновите герои оспорват всяко принижаване, издребняване на великите творчески завоевания на марксистската идеология. Възстават срещу опитите да се слезе до култа на догмата. Основният патос на разглежданите творби е страстното отстояване на творческата революционна мисъл. Героите в „Далече от бреговете“ и „Звездите над нас“, без да са равностойни като художествени постижения, се очертават с характерите си тъкмо в това нееднакво отношение към марксизма. И в този голям, започнат от автора двубой на схващания (двубой, безспорно видян в живота), изпъкват два характерни за Вежиновото творчество типа на революционери, всеки от които носи в себе си част от разнообразното житейско превъплъщение на основния исторически герой.

„Колко прост беше светът на Стефани колко лесни проблемите му“ — възкликва един от героите. А между другото Стефан е напълно възможен като човешка личност — при съответната историческа обстановка, при стеклите се за героя обстоятелства. Този тип хора са праволинейни в своите убеждения, не допускат съмнението, защото нямат сила да му отговорят. Те превръщат вождя в идол, партийните принципи в удобни калъпи за поведение. Те не могат да възприемат живота в неговото богатство и противоречие. Не могат да видят в това богатство и изненадващо разнообразие потвърждението за неговото единство. Тяхната суровост в самоотречението се родее с монашеското самоограничаване, самолишаване от всички радости. Такива хора превръщат комунистическата идеология в религия. Сами се обричат на духовно обедняване. У тях силата не е много. Сблъскването с конкретния, непознаващ шаблона живот може да доведе

до разколебаване на вярата, до отчаяние. Наистина Вежинов само загатва едно-такова състояние у героя си, изведнъж погледнал с по-отворени очи към света и видял как всеки търси своята „малка радост“. Тогава идва горчивото признание: „Не познаваше тоя свят, не знаеше нищо освен тежкия труд, глада и всекидневната борба с властта на капиталистите.“ Идва съзнанието, че си останал твърде далеч от хората, в чието име се жертваш. Идва ужасът, че те може би са безразлични към твоето свето дело. Вежиновият Стефан не е довършен образ, но крайно интересен и верен като замисъл. Един тютюнороботник, ограничен в своя бедняшки живот, възприема революцията като хляба насыщни. С нея диша, за него тя е закон и вяра. Но той няма сила да направи следващата крачка — да превърне вярата в убеждение, преклонението — в творчество.

В такива образи Вежинов напишва корените на догматизма и култовщината в близката история на революционните борби. Проявява едно от чудесните качества на своя талант — да свързва минало и настояще. И оstriето на неговия упрек е насочено естествено срещу опростителското, превратно тълкуване на комунистическата идеология не само в ония години, но и в наше време. В откритото поставяне на тия въпроси се долавя безкомпромисната партийна мисъл на автора, доказва се засилената гражданственост на литературата ни след ликвидиране извращенията в партийната политика.

*

Вежинов иронизира завоевателската страст на бай Нико спрямо Доктора — тоя „честен безпартиен“. Обаче в поставянето на въпроса за отношението на комуниста към обикновения труженик, недорасъл до прогресивните идеи на века, писателят е и настойчив, и много сериозен. Той умее да види и не пропуска да види в пренебрежението и студенината едно недопустимо незначитане на човека, който е естественият съюзник в борбата. Неговият Кръстан изразява основателното опасение на автора „Ако ние винаги тъй ругаем хората, вместо да говорим с тях — ще вървим по пътя си сами. . .“ Особено остро проблемът е поставен в „Звездите над нас“. В новата историческа обстановка сектантството е изживяно като партийна тактика, обаче негови белези остават да личат в подхода на някои дейци спрямо човека. За Вежиновия бай Нико е ясно партийното становище да се изгражда общ фронт срещу фашизма, да се работи с всички прогресивно настроени хора. Но в неговия свикнал на праволинейно движение ум тия хора получават етикета „честен безпартиен“, към тях, в изпълнение на партийните решения, се проявява усилена агитационна дейност и толкова. Никакво човешко доверие, да не говорим за по-взискателното доверие на партиеза. Вежиновият разказвач — Доктора — изживява не една тежка минута под недоверчивия, тежкоизпитателен поглед на възрастния партиец, дори когато вече е минал през неедна наложена от обстановката проверка. Този герой — Докторът — има дори един от характерните откровени вежиновски разговори със своя „възпитател“. След едно абсурдно предположение на бай Нико за стареца, Докторът ще възкликне: „... не можем да построим никакво ново общество, ако не вярваме на хората. . .“, за да получи категоричния отговор: „Ще го построим, като грешат и ги наказваме. . . Като ни лъжат и не им вярваме, като хленчат и не ги чуваме. . . Иначе измамим и себе си, и революцията. И ще я удавим в своята глупост и наивност. . .“. Стигне ли до такива жестоки откровения, Вежинов оправдано изоставя така хубаво съпътстващото го при други случаи чувство за хумор. Защото усеща, че се е натъкнал на нещо, което не бива да предизвиква добродушни усмивки. Вежинов става съвсем друг, защото е видял и един по-друг бай Нико — не човека, който със свещен гняв пита за точно „нашето становище“ по теорията за относителността, не човека, който оплита конците без подкрепата на цитата.

Не и човека, способен гол да тръгне из преспите, ако от това зависеше да има повече сняг — тоя „стратегически продукт“ за източния фронт. Това не е човекът, когото следят насмешливите късогледни очи на Виктор, нито любознателно-ведрият поглед на Доктора. Макар че е все същият. Не, тук изведнъж се издава човекът, който в своята ограниченост ранява до сърцевината комунистическата идея, опорочава една идеология, доказала способността си да покори масите с вдъхновението на своята правда, а не с насилие.

Защищавайки чистотата, истиността на революционния хуманизъм, Вежинов идва до там, че решаването на въпроса за отношението към човека в книгите му става възлов характерологичен момент при изграждането на положителния герой. И Виктор, и бай Нико, и дядо Щилян, и Доктора са ангажирани в конфликти, които по същество представляват сблъсъци между хуманизма и безчовечието. В „Далече от бреговете“ едно от основните конфликтни начала е в решаване съдбата на екипажа — да бъде или не бъде уважено правото на хората на доброволност. Да се прибегне или не до крайна принуда, ако е възможно да се зачете личното желание и убеждение. В „Звездите над нас“ едно от централните въднения е свързано със спасяването на дядо Щилян, по погрешка останалия неразстрелян смъртен. Решавайки тези конфликти, Вежинов познава ценността на всеки човек в едно прогресивно движение, но стига и до друг въпрос за съотношението между малкото човешко щастие и борбата за щастieto на човечеството. Много добре разбира, че революцията може да погуби не едно и две кротки човешки съществування като тях на капитана и Ставрос. Но и като разбира историческите закономерности, Вежинов винаги ще държи да се уважава и личността на човека, не само революционната маса, да се пази и малкото човешко щастие от грубите посегателства на студенината и равнодушието. Не се солидаризира със Стефан, разделя се „без приятелство“ с бай Нико. Горчивината на неговия укор е в закъснялото съжаление на Милутин „А защо не бяха помислили за неговото простичко човешко щастие, защо го бяха разрушили, без да им трепне сърцето. . .“ „Нямаше друг изход. Това добре, но защо поне не бяха помислили за него?“ Наистина в „Далече от бреговете“ Вежинов повече е центрирал върху упрекващите мисли на Капитана, отколкото върху угризенията на хората, които го принуждават в името на едно голямо дело да остави дома си. Затова пък в новия роман много повече подчертава грижата на комунистите да се запази каквото може от човешката сигурност и радост дори в тежките условия на борбата. Да не се пренасят драговолно жертви, когато животът може да бъде запазен. Изкушавам се отново да приведа един от много интересните разговори на Вежиновите герои, породен естествено от създалата се ситуация около спасяването на стареца. Но нека извадим само афоризма от размисъла: „Само себе си имаме право да погубим за една велика идея и никой друг.“ И това твърдение на Виктор съвсем не отрича упоритото повтаряне на бай Нико, че борбата изисква жертви. Но то е разбиране на страшното задължение към революцията — задължението на саможертвата, а не декламирање на очевидни истини, свеждане на всеки житейски случай под един единствен знаменател — на най-простото, заученото. В работите си на антифашистка тематика Вежинов не огрубява, докоснат от жестоката истина на смъртоносната схватка. Той я приема и мъдро съумява да запази у себе си много деликатно, много живо чувство за ценността на човека. Революцията у Вежинов не поразява със своята неизбежна жестокост — тя е наблюдавана от хуманист, който и в трагедията на смъртта вижда утешителното тържество на човека.

Търсейки същността на комуниста, Вежинов не я намира в идеален вид. Но това че писателят противопоставя в много случаи Виктор на бай Нико, Доктора на дядо Щилия, бай Нико на Доктора и т. н., Кръстан на Стефан, Милутин на Стефан, Тимошкин на командира и т. н. — за да очисти образа от налетите на опростителството, не значи, че създава двойки напълно контрастиращи си по дух образи. Неговите комунисти все носят по нещо от положителния, героичния на епохата. Те са единни в чистата си преданост към делото на революцията, в разбиране посоката на човешкото развитие, във вярата си. Дори героите, които често виждаме в неблагоприятната светлина на собствените им заблуждения, Вежинов отсъжда по достойнство. В никакъв случай авторът, така склонен към хумористична оценка, не прави за смях пред читателя хората от ония тежки години. Никога не стига до заклеймяване. Остротата, с която ги осъжда, се компенсира от разбиране на тежката, безпросветна участ на класата, за която големите истини огряват понякога неочаквано, сепват, пробуждат човека за действие, но не изведнъж се поддават на творческо овладяване. Вежинов усеща човешките трепети и на ония неразгърнати умове. Има съзнанието за историческата стойност и на такива хора. Умее да степенува критическия си патос. Справедливостта му, умението му да запази главата си трезва и в най-горещия спор се изразяват и в откритите признания: „... прибраха бай Нико в карцера. Едва сега всички разбраха колко ни е бил той необходим, колко сигурност ни е вдъхвал през нашето жалко затворническо всекидневие. Настроението ни изведнъж се понижи, животът ни някак особено се обърка. Дори за най-дребни неща възникваха спорове, свиквахме цели събрания, за да решим някои най-прости въпроси. Виктор, който заместваше бай Нико, беше съвсем безпомощен да се справи с трудната си задача. Хората просто не го слушаха.“ (Не мога да кажа, че писателят е използвал възможностите на тоя вид образи до край. В сравнение с „Далече от бреговете“ — Стефан — новият роман ликвидира едва набелязаната драма на човека: да усетиш отпора на живота, който ти се изплъзва, неподчинен на твоята проста азбука. За бай Нико по приляга да се каже: „Колко са лесни проблемите му, колко ясен животът.“ У бай Нико е изчезнала тревогата на Стефан, която подсказва началото на душевни трусове. Новият герой е много твърд в заблужденията си, много по-голям като предчувствие за едно надделяване в революционното движение, но и до известна степен едностранчиво показан. При него Вежинов не ни допуска по-близо от разстоянието на един човешки глас, от няколкото метра видимост. Наистина образът е нов и хумористичният подход не може да не си каже думата. Само отбелязвам, че като находка никовци са интересни човешки характери и дават не една възможност на създателя си.)

*

Звездите са в нас, в съдбата ни. . .
(„Звездите над нас“)

Положителният герой у Вежинов обикновено има един върховен момент на самоизява, саморазкриване до същността. За Клим това бездруго са минутите на саможертвата. Тогава читателят вниква до сърцевината на този човешки характер, отхвърля външното, поддава се на обаянието му.

В такива моменти на повествованието особено ясно се чувствуват търсенията на писателя не в областта на любопитната индивидуалност, в самобитността на характера. Тук повече от всякога е открит интересът на Вежинов към същността на дадения социален тип. Такива моменти използва писателят, за да по-

стигне философското обобщение, извисяването на образа до ръста на човечеството, на събитието — до вечното развитие, до историята. Особено показателен в този смисъл е епизодът — смъртта на Виктор. Този епизод окончателно премахва тайните на извънредно ярък човешки характер. Прави ни свидетели на последните тръпки живот у един редови боец, загиващ в най-тривиални условия, но притежаващ наистина оригинална мисъл. В предсмъртния полет на тази мисъл Вежинов съумява да види великия човешки порив към непостигатото, да прецени борбата не като задача с начало и край, а като част от човешкото развитие и нещо повече — като проява на вечното битие, на вечното движение. Нека предсмъртните думи на Виктор да нямат смисъла на научно откровение, нека горещият шепот на Доктора да не е основан на научния опит, нека тия двамата в страшните предсмъртни мигове да смесват мечти, ужас, мъка обичи болка, нека разговорът им да бъде трескав като бълнуване — всичко казано, потопено в щедрата, особено щедра атмосфера на вълнение, изгражда представата за напращащата духовна сила на новия човек, незадоволяващ се никога с познатото, винаги примамван от тревожната светлина на далечните спокойни звезди. „Звездите над нас“. Те са най-странното. . . Те най-много ми напомнят за вечността, която не притежаваме.“ Звездите над нас — човечеството и неговият вечен устрем към новото. Човечеството и всичко, което е още тайна за него, чиято невъзмутима далечност изгаря духа му.

В такива моменти се питаме — за какво всъщност пише Вежинов? Ако тръгнем по инерцията на шаблона, ще поискаме от автора да се откаже от голямото си завоевание в темата: свързване на конкретно историческата събитийност с безкрайния процес на човешкото развитие, измерване ръста на положителния герой с върховете на човечеството. А Вежинов показва антифашисткото движение и го осмисля философски — това е негов подход в разработваната тематика.

*

Отличен живописец, Вежинов привлича природната картина в изграждане на централния образ. Никога не оставя природата пишно да тържествува, да надделее човешкото изображение. Тя само естествено се влива в него. Дава представа за вътрешния му мир, конкретизира преживявания („В полето“), широко възплъщава философската проблематика („Далече от бреговете“, „Звездите над нас“).

Известно е, че сближаването на човека и природата в художественото изображение съдържа не само обещанието, че природата ще сроди героя със собственото си величие, красота, безсмъртие, безкрайност, но и опасността от контрастното принизяване. Естественото противоречие между мимолетността на човешкия живот и вечността на природата неведнъж дава пукнатина в хуманизма на твореца. Няма ли и Вежиновите герои, така упорито поставяни до монументалността на природата, да загубят нещо от своята действителна стойност, да издробенят, да ни се сторят незначителни техните стремежи, мъки, тревоги?

Проблемът човек — природа и като контраст, и като единство, присъствава в творчеството на Вежинов. Получава все повече място — със задълбочаването на философските интереси на писателя. Дава му импулс за поглъщане с красотата си грандиозни природни картини, винаги богати с подтекстова мисъл и вълнение. Но всъщност и в картинността на великолепно изображение, и в пряко изказаните разсъждения у Вежинов тържествува единството на материята в нейните действителни противоречия — живот-смърт, вечно-мимолетно, необозримо-видимо. И от тия противоречия писателят извлича най-много и най-висок лиричен заряд на творбите си. Тържество от живота и мъка от смъртта, щастие от съществуването и изстиване пред неговата граница — едно много-

източниково вълнение идва от ред Вежинови страници. Най-хубавите страници — като тия за смъртта на Виктор. „Звездите, от които се плашеше, все тъй спокойно трепкаха по небето, между тях не липсваше нито една. От планината подухваше вятър, който раждаше живот и движение. Хиляди шурци се търсеха с дрезгави писъци в мрака, прелитаха залутани прилепи. Малки, полуслепи светулчици си святкаха със сини фенерчета като прежната нощ. Всичко в безличната и равнодушна природа беше както в прежната нощ, само Виктор го нямаше.“ Горчивата поанта на пасажа е характерна за Вежинов, чието жизнелюбие не е от безгрижните. Той не подценява трагедийния заряд на съпоставката човек-природа. Обаче неговите герои ни донасят изстраданото жизнелюбие, една увереност във величието на човечеството и в мимолетността на човешкия живот. В творчеството на Вежинов човекът получава от природата нейната красота, приобщава се към нейното могъщество, без да загуби нищо от своята топлота, драматичност, неспокойствие. Влечението на писателя към единството човек-природа в разглежданата тематика му позволява да избегне пряката поетизация на човешкия подвиг, да възложи голям оценъчен товар на подтекста, на пластичното си умение.

*

И вашата работа, сине, дето
сте я почнали, и тя е такава. . .
(„Звездите над нас“)

Вежиновите комунисти са една завършена, доказваща се пред читателя даденост. Други герои писателят вижда в развитието им, в мъчното им минаване от една степен на човешко светоусещане към друга, по-висока. Този вид образи, които той започва да огражда с вниманието си от първата си повест за антифашистките борби, са образите на обикновени труженици, хора от народа, необразовани, неуки, недостигнали до прогресивните вълнения на епохата, но вътрешно сродни с техния дух, хора, които по повелите на общественото си положение стават сподвижници на комунистите, вливат се в революцията. Интересът на писателя към този тип герои не е продиктуван от друго явление, освен от желанието да види комунистите като изразители на тежните на трудовите маси, като продължители на хубавите народни традиции. Мандраджията от „В полето“, капитанът от втората повест, дядо Щилян от романа — са естествената човешка среда, в която се движат Вежиновите комунисти. Образи, с които писателят навлиза в проблема за отношението народ-революционери, за контактите на традиционното народностно мислене и прогресивните идеи на века.

Преди всичко Вежинов избягва опростителския подход към тоя тип герои, не ги подценява, не вижда в тях само изтерзана от капитализма маса, готова да навлезе в редовете на борците при първия зов. Напротив — тия герои у него са видени със своите драми, напълно възможни, напълно обясними. Сблъскването на тия хора с комунистите, с тяхната идейна яснота и твърдост, с тяхната висока целенасоченост за Вежинов е винаги дълбоко човешко преживяване. И никога леко, показно приемане на новото. В живота на капитана комунистите се втурват, поразявайки неговото закрепено малко щастие. Внасят в дните му несигурността на епохата, отнемат му вярата в изкованите собствени принципи. Припомнете си онова чувство на самота, което изпитва капитанът, разделяйки се със сарите доскоро нежелани пътници, за да видите в корена на това чувство едно зараждащо се удивление от смелостта и самоотвержеността на тия хора, едно уважение към трудния им житейски дял. Тия доброволни изгнаници от родината го карат да се докосне до света на големите идеали да направи равностойна на своя живот. Без да разбира много неща, да почувствува величието на новия човек

необходимостта от неговото съществуване. Писателят надълго е проследил душевната преориентировка на капитана, логичен е в изображението на поведението му, макар да се долавя известно ускоряване на тия сложни психологически процеси у личност с вкоравени вече житейски принципи. Но като показва дори само разширяването на човешките хоризонти, Вежинов постига реалната сила на всепобеждаващите комунистически идеи, тяхната точно отговаряща на интересите на трудещите се същност.

Новата среща с посочения тип човешки образи в романа „Звездите над нас“, срещата с чудесния дядо Щилин, е показателна за търсенията на автора. Няма друг герой у него така художествено завършен като образ и в същото време — проследен в развитие. От първите страници на книгата оживява портретът на човек, чийто мир е травмиран от тъмната история на несъстоялия се разстрел, чиято душевна чистота не може да понесе предчувствието за някаква страшна несправедливост. И ето я „безсмислената моралска суетня“ около „жалката постеля“, — гласът „сякаш се извиняваше“, смутеното примигване. Дядо Щилин е верен на себе си с всеки свой жест, с всяка реплика. (Дори речта му у Вежинов, който така не обича да се грижи за речевата индивидуализация, е щателно изваяна до последната дума). Набелязваният характер продължава да е верен на себе си, когато героят преживява чудовищната грешка на фашисткия съд, без да изпита и троха облекчение, че сам е „помилван“, а като потъва изцяло в нещастията заради невинно застреляното момче. Пак същият и много нов човек, когато покрива гроба на Виктор и повежда Доктора през мрежата от полицейски засади. Когато със старческа сръчност помага на ранените и закрива Доктора с тялото си. Разгадката на характера е в онай далечна, останала в сирашкото детство история за жестоките пръстени на грамадния смок, обвили задушавашото се и съпротивляващо се дете. От страхотната прегръдка на влечугото, събрала в себе си като че ли представата за всички нерадости на бедняшката съдба, у човека остава тоя несмел глас, тая почти кучешка привързаност към „добрите“ хора. Но от същите изпитания остава у човека трезвото, без екзалтации, но и без малодушие приемане на света, неговото умение да „подушва“ хората, да вярва в тях. Този образ носи най-хубавите качества на народа ни: една спокойна упоритост пред изпитанията, горещина в започнатото дело, честност спрямо себе си, желание да оставиш добра дия. Дядо Щилин в партизанския лагер е тъкмо човекът, който е намерил в себе си пригезжаваната сила, отприщил я е и за хората. Един обикновен български селянин, открил смисъла на дните си. Това е контактът с разкрепостените духом хора, с волната мисъл на Виктор, с човешката отзивчивост на Доктора. Това е приемане на революцията. (Близостта на стареца до новия герой на епохата е толкова повече подчертана у Вежинов, колкото по-ясна става враждебността на буржоазната държава. Страхотната съдебна грешка, убитото вместо стареца момче, гаврата с човешкото чувство за самосъхранение и дошлата изневиделица вина за една детска смърт — не е ли това художествено обвинение към фашистката държава за пълното ѝ отчуждаване от народа, от жизнените му принципи и закони, от духовните му ценности, за нейната открита враждебност. Чрез образа на стареца Вежинов говори за антинародната същност на буржоазната държава. Отнася проблема към нов исторически момент, но всъщност продължава вазовската и елинпелиновската традиция в нашата литература. Решава конкретни проблеми на своето творчество и показва къде в дадения исторически момент е мястото, силата на трудовите хора. Той естествено, по повелята на историческата правда ги откъсва от враждебните им сили и ги приобщава към прогресивното движение на обществото.)

Ако сведем обаче съществуването на тоя тип образи в творчеството на Вежинов само до проявяване привлекателността на новите идеи, влиянието

им върху трудовите маси, няма да сме казали всичко. Тия герои, така прецизно следени от художника, имат по-голяма смислова натовареност. Те отселяват с характерите си характера на положителния герой, детайлизират портрета му, което не може да постигне контрастната съпоставка с хората от другата страна на барикадите. Така човечността на стареца, по народному непосредствена и винаги жива, в контекста на произведението се намира в спор с недоверието на Нико, с неговата сурова пресметливост по отношение на човек; подкрепя хуманизма на хора като Виктор, без да е достигнала това човеколюбие, при което добротата и деликатността, самопожертвувателността се издигат до разбиране на човека, неговото развитие, път — хуманизъм, доказван в активността на революционера. Или: жизнеустойчивостта, твърдостта в нещастията, умението в огъня на болката да се открива отново повелята на живота — не спори ли с тези си качества Вежиновият старец с податливостта на Доктора пред мъката, с обезсилващата чувствителност, готовност да се оставиш на течението. След смъртта на Виктор не влиза ли мъчливият старец в упорит спор с интелгентската пасивност пред бедите, чужда на дейния дух на народа ни. . .

Постоянното съизмерване на народното светоотношение с характерните качества на главния герой не само дооформя различните образи на комунистите в тия произведения, но доказва, че Вежинов разгръща още една страница в проблема народ — комунисти: проблема за активността на народа в приемането на комунистическата идеология у нас. В съдбата на дядо Шиян — години, изпълнени с труд, минали в оскъдица, в упорита борба за живот, писателят онагледява драматичната история на нашия народ — ето така възвел се над теглилата, скромно, упорито дошъл близо до носителите на революционните идеи, до тяхната борба. Образът на стареца носи отговора за бавното, но сигурно възприемане истинските качества на комуниста от едно типично българско съзнание, от един характерно български мисловен и емоционален строй. По този начин образи от типа на дядо Шиян са факт на доказване не само привлекателността на прогресивните идеи, но и на тяхната съвместимост с положителните народни традиции.

В образа на стареца е заложено ядрото на дълбоко осъзнатия и абсолютно непоказан патриотизъм на автора, който доказва, че българският народ, облягайки се на своята история, е дорасъл до прогресивните идеи на века, до величието на комунизма. За народа ни това не е мода, чуждо натрапване, а дълбоко съвременно съкровение му черти светоусещане. Нещо повече — народът у Вежинов активно обогатява прогресивното революционно движение със своя изстрадан житейски опит. Като се подаваме на духовното обаяние на стареца, като осъзнаваме неговото богатство и душевна щедрост към по-младите, ние всъщност ставаме свидетели на оная ненатраплива, упорита грижа на народа към своето поколение. Старецът се отнася към спътниците си в тежката борба като баща към порасналите си синове — с тая неизтощима обич и саможертва, желание да им предаде всичко свое — и със същата срамежлива любознателност, със същата боязливост — да не губи времето на призваните към големи дела хора. Предсмъртните думи на стареца, отправени към Доктора, могат да се възприемат не само като красиво прозвучал финал на един живот, не само като мъдра оценка на един човешки характер, но и като завещание, каквото народът предава на младото поколение; защото го вижда забързало напред, но безсилно, ако не вземе от опита на предците: „Сега само за теб ми е жал! — продължи той. — Ти май не си човек като другите. . . Добър си, но сила няма в теб — туй ти е лошото. Като птиче си, дето е стъпило на най-тънкото клонче. . .“ и по-нататък „Сила, сила трябва да събереш! — добави той със затихващ глас. — Сила в себе си. . .“. Такива човешки отношения ни карат да прехвърлим мислено конкретните съдби и герои, да твърдим, че целта на писателя е била да покаже от-

ношението на народа към поколението-продължител на неговата същност. Да покаже един момент на съединяване традиционно и ново в развитието.

Вежиновата белетристична разработка на проблема народ—комунисти ни задължава да възприемем убеждението му, че процесът на приобщаване на народните маси към революционните идеи е процес двустранно активен. Тази среща на традиционното и прогресивното за Вежинов е действителното раждане на положителния герой.

*

Творчеството на Вежинов реализира един от възможните и плодотворни подходи към антифашистката тематика — нравствено-философския. След като нашата литература даде множество произведения-епосеи зъ съпротивата, след като обхвана богатството на епохата откъм нейната събитийна страна, представи грандиозността на нейните социални конфликти, напълно в реда на нещата са намеренията на писателите в днешни дни да задълбочават погледа си към неизчерпаемостта на нейната проблематика.

Избрал за център на своето внимание положителния герой на епохата, революционера-комунист, Вежинов проявява нескована от шаблона, развиваща се мисъл. Изграждането на образа на революционера-мислител у него е в унисон с желанието на съвременните творци все по-пълно да обхванат образа на комуниста, да излязат от опростителството.

В разработката на темата за антифашисткото движение Вежинов вняся все повече актуалност. Запазвайки историческата конкретност на образите, писателят все по-активно ги включва в решаването на съвременни проблеми. Това е също една закономерна тенденция в днешното решаване на антифашистката тематика, основаваща се на научното познание за историческата неотделимост на съвремението от революционното минало. Тенденция, в чиято основа съзираме и подчертана гражданска активност на твореца.